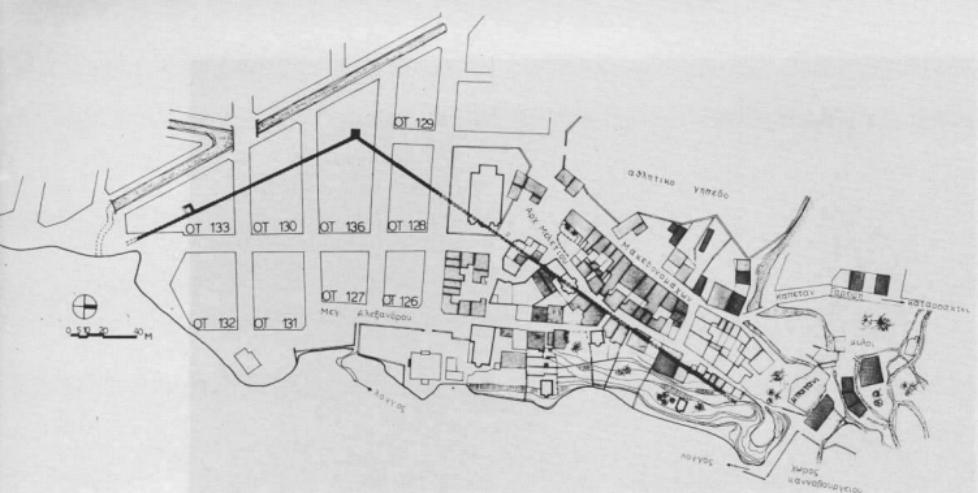

1. Έδεσσα. Συνοικία Βαροσί. Αεροφωτογραφία της πόλης του 1932. Σημειώνεται με κύκλο το τμήμα του Βαροσίου που διατηρείται μέχρι σήμερα. (αρχείο Δήμου Έδεσσας).

ΤΟ ΒΑΡΟΣΙ ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Σύμφωνα με τη μέχρι τώρα αρχαιολογική έρευνα στο χώρο της Έδεσσας,¹ η αρχαία πόλη, οχυρωμένη ως ενιαίο σύνολο με ισχυρό τείχος, οργανωνόταν σε δύο διαφορετικά επίπεδα, την Κάτω πόλη στον κάμπο (λόγγο) και την Ακρόπολη ή Άνω πόλη πάνω στο βράχο, σκεπασμένη σήμερα από τις επιχώσεις και τις οικοδομές της σύγχρονης Έδεσσας. Αν και στα περισσότερα γνωστά τμήματα του το τείχος ανήκει στις τελευταίες περιόδους της Αρχαιότητας ή είναι και μεταγενέστερο, έχουν αποκαλυφθεί λειψανά του, ιδίως στην Κάτω Πόλη, που χρονολογούνται με βεβαιότητα στο τέλος της κλασικής περιόδου, δηλαδή στα τέλη του 4ου π.Χ. αιώνα. Η οχυρωματική γραμμή του τείχους στην Ακρόπολη, σύμφωνα με την έρευνα του αρχαιολόγου²κ. Ε. Κακαδογάννη, σχημάτιζε ένα κεφαλαίο λάμδα με πολύ ανοιχτά ευθύγραμμα σκέλη που κατέληγαν στο εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας Τσίτση και το Κανναβουργείο αντίστοιχα, όπου κατέληγε και το τείχος της Κάτω πόλης. Το λάμδα αυτό έκλεινε με το φρύδι του βράχου και σχημάτιζε ένα περίπου ισοσκελές τρίγωνο. Η ύπαρξη ρωμαϊκών και χριστιανικών νεκροταφείων έχει από το χώρο της Ακρόπολης αποτελεί ένδειξη ότι η Ακρόπολη στα κάποια φάση κατοικήθηκε, ενώ αρχικά θα πρέπει να κτίσθηκαν εκεί μόνο δημόσια κτίρια (θασιλικά ανάκτορα, θέατρα, ναοί...). Ανασκαφική έρευνα στο χώρο της Ακρόπολης δεν έχει γίνει συστηματικά παρά μόνο περιπτωσιακά κατά την εκσκαφή των θεμελιών των νέων οικοδομών, αλλά δεν έχουν βρεθεί κτίσματα αρχαία. Το αρχαίο τείχος της Έδεσσας είναι σχεδόν θέβαιο ότι διατηρήθηκε, με πολλές επισκευές και επιδιορθώσεις, από τα κλασικά μέχρι τα τελευταία βυζαντινά χρόνια. Οι κάτοικοι της Έδεσσας χρησιμοποίησαν την Ακρόπολη σαν καταφύγιο σε δύσκολους καιρούς, οπότε πιθανότατα η πόλη να περιορίζονταν εκεί.

Η πόλη της Έδεσσας κατακτήθηκε από τους Τούρκους το 1389 οι οποίοι καταστρέψουν τα τείχη της. Ο τούρκος περιηγητής του 17ου αιώνα Εθλιγιά Τσελεμπή αναφέρει για το γεγονός αυτό χαρακτηριστικά «... το κάστρο της στην άκρη ενός απόκρημνου βράχου, ήταν, όπως λένε, ένα κάστρο δυσπρόσιτο και δυνατό· μετά την κατάκτησή του το γκρέμισαν, οι πύργοι του όμως φαίνονται καθαρά εδώ και εκεί»³

2. Έδεσσα. Συνοικία Βαρόσι. Τοπογραφικό διάγραμμα της αρχικής έκτασης του Βαροσιού. Διακρίνεται η χώραξη του τείχους της Ακρόπολης καθώς και το τμήμα του Βαροσιού που διατηρείται μέχρι σήμερα.

Την περίοδο της τουρκοκρατίας, η Έδεσσα (Βοδενά)⁴, εμφανίζεται κτιριαμένη στο πλάταυμα του βράχου, οργανωμένη σε 12 συνοικίες, όπου οι 9 είναι τούρκικες και οι 3 χριστιανικές. Τα ονόματα των συνοικιών τα δρίσκουμε στα τουρκικά κτηματολογικά τερτέρια που τείχισαν τον 19ου αιώνα. Έτσι οι τρεις χριστιανικές συνοικίες είναι το Varos, η συνοικία Hos-nisin και η γνωστή με την ονομασία Mahal (μαχαλάς)⁵.

Το Βαρόσι (Varos) είναι η πρώτη χριστιανική συνοικία που δημιουργήθηκε⁶, στη νοτιοανατολική πλευρά της πόλης κοντά στο βράχο, όπου ήταν η βυζαντινή Ακρόπολη, η οποία δεν σώζεται αλλά είναι σχεδόν θε-

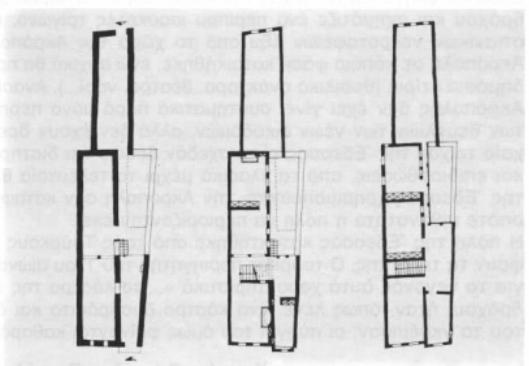
βαιοί ότι αποτελούσε συνέχεια της κλασικής Ακρόπολης. Οι βυζαντίνοι νοούνται της Κοιμήσης της Θεοτόκου (παταλί Μητρόπολη) του 14ου αιώνα και των Αγίων Αποστόλων Νέπτου και Πάιουλου που διατηρούνται μέχρι σήμερα στο Βαρόσι, παρ’ όλες τις μεταγενέστερες επεμβάσεις.⁷ αποτελούν μαρτυρίες της βυζαντινής πόλης του «Κάστρου των Βοδενών». Εξ’ αλλού ο Leake στο πέρασμά του από την Έδεσσα στις αρχές του 19ου αιώνα παρατηρεί ότι υπάρχουν ακόμη πολυάριθμα ερείπια εκκλησιών που δείχνουν τη σημασία της πόλης στα βυζαντινά χρόνια.⁸ Οι τουρκικές συνοικίες αναπτυχθήκαν έξω από την Ακρόπολη καθώς και οι

δύο άλλες χριστιανικές συνοικίες. Το Βαρόσι λοιπόν αρχικά αναπτύχθηκε στην χώρα της Ακρόπολης, σαν συνέχεια της βυζαντινής πόλης που υπήρχε εκεί. Η δημιουργία του πράττου αυτού οικιστικού πυρήνα μέσα στο καστρό έδωσε την ονομασία: Βαρόσι. Ο όρος είναι ιρανικής προέλευσης από την λέξη ναρ: χυρό, στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε από τους ούγγρους ως Város: πόλη και κατέληξε στα σερβοκρατικά ως βάροκι: κέντρο πόλης, υχρωματέον τμήμα της πόλης.

Την περίοδο της τουρκοκρατίας χρησιμοποιήθηκε ο όρος κύρια για την ονομασία των συνοικιών που δημιουργήθηκαν έξω από το κάστρο

4. Έδεσσα - Συνοικία Βαρόσι. Γενική απόψη της οδού Μακεδονομάχων.

5. Έδεσσα. Συνοικία Βαρόσι. Σκαριφήματα κατόψιων ιαυγίου, α' ορόφου και β' ορόφου του αρχοντικού της οδού Μακεδονομάχων 24.

3. Εδεσσα - Συνοικια Βαροσι. Αποψη του Παρθεναγωγειου και της παλιας Μητροπολης.

της πόλης, ως πρόστεια.⁹ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα Βαρόσια της Αδριανούπολης, της Αμμωνιώτου, τα Βαρόσια των Τρικάλων, τα Σιδηροκαστρου, του Διδυμότειχου. Το Βαρόσι της Έδεσσας,¹⁰ ξεκίνουσε από το σημερινό πάρκο των καταρράκτων, όπου ήταν τα χριστιανικά νεκροταφεία, προχωρούσε κατά μήκος του δρόμου και έφθανε στην περιοχή του Ξενοδοχείου Ξενία, που την εποχή εκείνη ήταν περιοχήσιμην και είχε ένα τεκέ Δερβίσιδων με αρκετά δενδρά (Menvlevihane altinda: συνοικια τεκέ). Από εκεί με κατεύθυνση δυτικά, ακολουθούσε για λίγο την οδό Π.Μελά και έπειτα δεξιά στην οδό Θεσσαλονί-

κης, βόρεια και παράλληλα προς την ανατολική όψη του ποταμού που πήγαινε και κινούσε το εργοστάσιο Ταΐτη και κατέληγε κοντά στα παλιά φαράδικα, όπου ήταν και η αγορά (μπουσκι), που γίνονταν οι αγοραπλήσιες των κουκουλιών και άλλων προϊόντων. Στη συνέχεια έστριβε στην οδό Αρχιερέων Παντελέμονος, προχωρούσε μέχρι την εκκλησία της Αγ. Σκέπτης και από εκεί συνέχισε με όριο το χώρο του γυμναστηρίου και έφθανε μέχρι την περιοχή που ήταν τα σφραγεία της πόλης. Όλη η περιοχή του Γυμναστηρίου και του Γυμνασίου Αρρένων που κατέδιφιστηκε, ήταν χώρος βακουφίκος που το νοικιάζαν χριστιανοί και

φύτευαν διάφορα λαχανικά. Το Βαρόσι λοιπόν βρισκόταν κοντά στην αγορά και τη σημερινή πλατεία Τημενιδών, η οποία τότε ήταν τουρκικός βακουφικός χώρος περιοχής με μαγαζά στη νότια πλευρά προς την αγορά, ένα τεκέ και διπλά στο ποτάμι υδροσδέψεις (ταμπαχάνας). Στην οδό Μακεδονομάχων, από την εκκλησία της Αγ. Σκέπτης ως το Γυμναστήριο και στις δύο πλευρές του δρόμου, υπήρχαν μεγάλα χώρια, όπου διανυκτερευαν οι χωρικοί που έρχονταν για τα παζάρι και εκεί γινόταν η αγοραπλασία του κόκκινου πιπεριού της Καρατζόδας.

Σε αεροφωτογραφία της Έδεσσας του 1932, που βρίσκεται σήμερα στο Δημαρχείο της πόλης, διακρίνεται το Βαρόσι σ' όλη του την έκταση. Το 1944, οι Γερμανοί καίνε τα μεγαλύτερα τμήματα του, διότι το Βαρόσι, λόγω της θέσης του, χρησίμευε ως κέντρο των αντιτασιακών Ελλήνων που ευκόλα από εκεί μπορούσαν να διαφύγουν στον κάμπο. Τότε καίγεται και η εκκλησία των Αγ. Αναργύρων που τέλος του 19ου αιώνα και στη θέση της κτίζεται αργότερα ο μητροπολιτικός ναός της Αγ. Σκέπτης. Το τμήμα του Βαροσίου που διασώθηκε μέχρι σήμερα μας δίνει μιαν εικόνα της αρχικής πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής οργάνωσης της πρώτης χριστιανικής συνοικίας της πόλης. Χαρακτηριστική είναι η πολεοδομική οργάνωση με τα κλειστά οικοδομικά τετράγωνα, όπου τα σπίτια είναι κτισμένα «εν σειρά» ώστε εμφανίζεται ένας συνεχής τοίχος με περιορισμένα ανοιγμάτα στο ισόγειο, ο οποίος διαφοροποιείται από τα μορφολογικά στοιχεία και το ύψος, ενώ στο εσωτερικό, κάθε σπίτι

6. Εδεσσα. Συνοικια Βαροσι. Αποψη του «χαγιατίου» του ορόφου που θλεπει στην εσωτερική μικρή αυλή του αρχοντικού της οδού Μακεδονομάχων 24.

7. Εδεσσα. Συνοικια Βαροσι. Τα εσωτερικά «χαγιατία» των σπιτιών «εν σειρά» της οδού Μακεδονομάχων 20,22.

έχει την δική του μικρή αυλή, όπου θλέπουν οι μιμηταίθριοι χώροι, τα «χαγιάτια» και οργανώνεται ο κύριος χώρος ζωής.

Η οργάνωση αυτή έχει καθαρά αμυντικό χαρακτήρα, ο οποίος ενισχύεται με την εσωτερική επικοινωνία τόσο των σπιτιών όσο και των αυλών μέσα από τις «πορτούλες», ώστε να υπάρχει δυνατότητα διαφυγής σε περίπτωση κινδύνου.¹¹ Στα κλειστά οικοδομικά τετράγωνα προστίθεται η αερινή διάταξη των σπιτιών, παράλληλα προς το φρύδι του βράχου, καθώς και εκείνη της οδού Μακεδονομάχων παραλλήλα προς την πλευρά του Γυμναστηρίου, διάταξη που δίνει επίσης τη δυνατότητα διαφυγής. Χαρακτηριστική είναι η υπαρξη ιδιωτικών παρεκκλησιών στις αυλές των αρχοντικών του Βαρούσιου.¹² Από αυτά διασώζεται μέχρι σήμερα, αλλά σε κατάσταση ερειπών, η μονόκλιτη βασιλική της Αγ. Τριάδας, σ' ένα από τα επίπεδα της λίμνακα διαρράμενης αυλής, από την πλευρά του βράχου, την οικία Πέτρου Σαλαμπάδη, στην οδό Αρχ. Μελετίου.¹³ Η βυζαντινή εκκλησία των Αγίων Αποστόλων και Παύλου, επισκευασμένη το 1864¹⁴, αποτελούσε το παρεκκλήσιο του αρχοντικού του Βαρώνου Οικονόμου που υπήρχε στη συνέχεια¹⁵ και σήμερα εμφανίζεται ως κενό οικόπεδο. Επίσης στη θέση του ναού της Αγ. Κυριακής υπήρχε το παρεκκλήσιο του αρχοντικού, που σήμερα στεγάζει το Λαογραφικό Μουσείο της πόλης. Το αρχοντικό αυτό, επισκευασμένο το μεσοπόλεμο από το νέο ιδιοκτήτη Κ. Σιθένα, πήρε την όψη με στοιχεία του Βαυαρού που έχει σήμερα.¹⁶ Τέλος, στη θέση του ναού της Αγ. Παρασκευής, υπήρχε το παρεκκλήσιο του αρχοντικού της οικογένειας Αλεξίου.¹⁷ Το αρχοντικό αυτό σήμερα διατηρείται το μισό σε ερειπώδη κατάσταση και το άλλο μισό αλλοιωμένο από μεταγενέτερες επισκευές.

Το Παρθεναγγείο, κτισμένο το 1877, αποτελεί ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική ενότητα με το βυζαντινό ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου, στον περιβάλλοντα χώρο του οποίου κτίσθηκε κύρια με δαπάνη του βαρώνου Ιωάννου Α. Οικονόμου.¹⁸ Ενδιαφέρουσα η ψηλή μάντρα από πυρόλιθο, που απομονώνει τη ζωή του Παρθεναγγείου και της παλιάς Μητρόπολης από το δρόμο. Τιμήμα της μάντρας αυτής χρησιμοποιήθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο σαν δυτικός τοίχος του ναού, ο οποίος έτσι επεκτάθηκε μέχρι το δρόμο.¹⁹ Στην ιδρυτική πλάκα πάνω από την κύρια είσοδο του νεοκλασικού κτιρίου του Παρθεναγγείου διαβάζουμε: «ΤΟ ΟΡΘΡΟΔΟΞΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ

8. Εδεσσα. Συνοικία Βαρούσι. Λεπτομέρεια βοτσαλώτου στο ισόγειο της σπιτιού της οδού Αρχ. Μελετίου 61. Διακρίνεται η διαμορφωση γουρνας, απ' όπου περνούσε το κανάλι της υδρευσης.

ΚΟΙΝΟΝ ΕΔΕΣΣΑΙΩΝ ΣΥΝΕΠΙΚΟΥΡΟΥΝΤΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ ΞΕΝΩΝ ΤΟΔΕ ΤΟ ΣΧΗΜΩΜΑ ΜΟΥΣΩΝ ΠΙΕΡΙΔΩΝ ΑΝΗΓΕΙΡΕ ΠΡΟΣ ΦΩΤΙΣΜΟΝ ΤΩΝ ΕΔΕΣΣΑΙΩΝ ΘΥΓΑΤΡΕΩΝ ΕΤΗ ΑΠΟ ΣΩΤΗΡΟΣ 1877 ΜΗΝΗ ΑΠΡΙΛΙΟΥ
ΕΛΙΘΟΓΡΑΦΗΘΗ ΔΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΖΑ-

ΦΕΙΡΗ Κ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΚ ΒΟΔΕΝΩΝ».

Στην άκρη του Βαρούσιου, στην περιοχή που βρίσκεται διπλά στο χώρο των καταρρακτών, γνωστή ως η «περιοχή των μύλων» διατηρείται ένας αριθμός από νερόμυλους, ένα «μπατάνι», ένα βυρσοδεψείο, ενώ το

9 α.θ. Εδεσσα. Συνοικία Βαρούσι. Το κτίσμα της οδού Αρχ. Μελετίου 41 αρχικά είχε την ίδια που απομονώνεται με ψηλή πέτρινη μάντρα από το δρόμο).

συγρότημα του Κανναδουργείου αναπτύσσεται χαμηλότερα.²⁰ Η αρχιτεκτονική των σπιτιών του Βαροσιού, είναι η χαρακτηριστική του βαλκανικού σπιτιού της Τουρκοκρατίας, όπου το ισόγειο αποτελείται από πέτρα (εδύν πουρόπετρα), και οι όροφοι από «ντολμά μπουλμέ» ή «μπαγδάτι». ²¹ Η τυπολογία του Βαροσιώτικου σπιτιού, χαρακτηρίζεται από την οργάνωση σε τρία επίπεδα: ισόγειο, μεσοπάτωμα και όροφος. Το μεσοπάτωμα αντιστοιχεί σε ένα τμήμα του ισογείου, το οποίο κλείνει δημιουργώντας αποθήκευτικούς χώρους, ενώ επάνω αντιστοιχεί δημιουργείται κάποιο δωμάτιο με το υπόλοιπο τμήμα του μεσοπάτωματος ανοιχτό, ως εσωτερικό μπαλκόνι μέσα στο χώρο του ισογείου. Το ισόγειο και ο όροφος μένουν ανοιχτά προς τις εσωτερικές μικρές αυλές με τη δημητορική «χαγιατών». Το ισόγειο φέρει βοτσαλώτο δάπεδο που προσκεπτείται και ενοποιείται με την αυλή. Ενδιαφέροντας παρουσιάζει το συστήμα υδρεύσης και αποχέτευσης του παραδοσιακού σπιτιού του Βαροσιού, όπου υπήρχαν κανάλια πόσιμου νερού που διακλαδίζονταν μέσα στα σπίτια καβών και άλλα κανάλια νερου για αποχέτευση, που όλα χύνονταν τελικά στον κάμπο.²²

Η εκτροφή του μεταξοσκάληκα είναι πι κύρια ασχολία των κατοίκων του Βαροσιού στα τέλη του 19ου και το α' μισο του 20ου αιώνα. Στην Έδεσσα, από τα πολύ παλιά χρόνια, η εκτροφή «μαμουσούδων» γινόταν συνήθως στις κατοικίες, μέσα σε μεγάλους χώρους των σπιτιών που είχαν κτιστεί με προσφορά την κουκουλοπαραγωγή. Αργότερα δημιουργήθηκαν και ορισμένα κτίσματα ως ειδικά σπρτοροφέα (τα μπιτζικλικά) με ανοιχτούς μεγάλους χώρους. Κατά την εποχή της εκτροφής - Μάιο και Ιούνιο - οι κατοίκες των σπρτοροφών καταλαμβάνονταν από τις εκτροφές και οι κάτοικοι περιορίζονται σε ένα μικρό χώρο του σπιτιού. Θεωρείται πολύ σπουδαίο να έχει κανείς άλους τους χώρους του σπιτιού του γεγενάους από μαμούδια ή σκουλήκια (μεταξοσκάληκες).²³ Η οικία της οδού Μακεδονομάχων 24 είναι από τα πιο αξέλογα κτίσματα του Βαροσιού. Αποτελεί ενδιαφέρον παράδειγμα συνδυασμού κατοικίας με ένα κτίσμα σπρτοροφέα (μπιτζικλικά). Η τυπολογία της κάπως της σπιτιού χαρακτηρίζεται από τη διάταξη των χώρων σε σχήμα γάμα, που ορθογωνίζεται με την εσωτερική κλειστή αυλή, όπου βλέπονται τα «χαγιάτια» του α' και δ' όροφου. Στο ισόγειο οργάνωνται οι θοηθ-

τικοί χώροι, στον α' όροφο η χειμερινή διαβίωση με τα τάκια στους συντάξεις, ενώ στο δ' όροφο η θερινή, όπου το χανιάτι είναι μεγαλύτερο και αναπτυσσεται στις δύο εσωτερικές όψεις του σπιτιού. Εντοιχισμένα ντυολόπια (μουσάτρες) στα δωμάτια συμπληρώνουν τον εξοπλισμό του. Το κτίσμα σπρτοροφέας είναι τριώροφο, όπου ο καθέ δρόφος αποτελείται από ένα ενιαίο μεγάλο χώρο με άμεση επικοινωνία με τον αντίστοιχο όροφο του σπιτιού. Η εξωτερική όψη του κτίσματος αυτού, που βλέπεται την οδό Άρχ. Μελετίου ανταποκρίνεται στη λειτουργία του, είναι επιπλέον, λιτή με μεγάλα ορθογωνικά παράθυρα στους όροφους και ξέληνη είσοδο στο ισόγειο. Χαρακτηριστική είναι η διακόσμηση του ισογείου και του α' όροφου με απομίμηση ισοδόμου τοιχοποίας στο εξωτερικό επίχρισμα. Αντίθετα η εξωτερική όψη του σπιτιού που βλέπει την οδό Μακεδονομάχων χαρακτηρίζεται για την πλαστικότητά της με την ποικιλία των προεξόχων της (σαχνισιών).

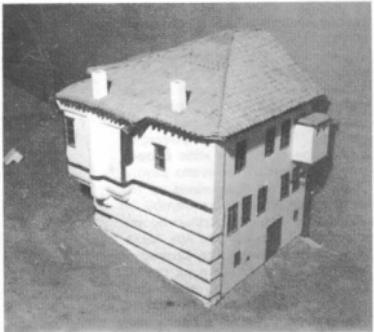
Διπλά στο σπίτι αυτό βρίσκεται το αρχοντικό Βαλάσα, κτισμένο το 1841 από το μεγάλο βαμβακέμπορο Βαλάσα, ο οποίος είχε εμπορικές συναλλαγές με τη Βίεννη και κυρίως την Αιγύπτο.²⁴ Η χρονολογία κατα-

τυπολογική οργάνωση με εκείνο της οδού Καπετάν Γαρέφη (διάτοξη χαραγμάτου προς την αυλή

10. Εδεσσα. Συνοικία Βαροσιού. Το αρχοντικό της οδού Άρχ. Μελετίου.

11. Εδεσσα. Συνοικια Βαρόσι. Μακέτα του αρχοντικού της οδού Αρχ. Μελετίου 44.

σκευής του είναι χαραγμένη στο εξωτερικό δοκάρι στρίμης του «χαγιατίου» που θλέπει την εσωτερική κλειστή αυλή. Ανταπόκειται σε τρία επίπεδα: ισόγειο, μεσοπάτωμα και όρφοφο. Η τυπολογία της κάτωψης του ορόφου χαρακτηρίζεται από τη διάταξη των τριών δωματίων σε σχήμα γάμα, το οποίο ορθογνονται σε σχεδόν με το χαριάτι. Χαρακτηριστική είναι η υπαρξη κρυψώνας, μικρού χώρου, ως προέκταση της «μουσάντρας» του ενός δωματίου. Τμήμα του χαριάτιου προεξέχει στο χώρο της κλειστής αυλής και δημιουργεί μικρό υπερυψωμένο εξωπότερη. Ο «καλός οντάς» του σπιτιού είναι το μεγαλύτερο δωμάτιο, σ' αυτό δοθήθει η δημιουργία «σαχνισου» προς το δρόμο. Η πόρτα εισόδου στο χώρο αυτό είναι έμπιντη ταμπλαδωτή, περισσότερο προεγκεκμένη από τις άλλες δύο πόρτες που οδηγούν στα υπόλοιπα δωμάτια. Ο «καλός οντάς» διατηρεί όλο τον ξύλινο εξοπλισμό του με τις περιτεχνές «μουσάντρες»: καβών και το ξύλογλυπτο ταβάνι της ροοφής. Ένα κτιστό τέλκι συμπληρώνει το λειτουργικό εξοπλισμό του χώρου. «Μουσάντρες» και τέλκια υπάρχουν και στα άλλα δύο δωμάτια. Το ισόγειο και το μεσοπάτωμα του σπιτιού ανταποκρίνονται στην τυπική οργάνωση του βαρσονομάτικου σπιτιού. Διακρίνεται η «πορτοπούλα» επικοινωνιας των αυλών, σημεριά κτισμένη, στο διαχωριστικό πέτρινο τοίχο της αυλής του από εκείνη του αμέσως επόμενου σπιτιού της οδού Μακεδονομάχων 28.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κτίσματα των οδών Αρχ. Μελετίου 39 και 41, τα οποία εντάσσονται στο

12. Εδεσσα. Συνοικια Βαρόσι. Ο χαρακτηριστικός φουύρος στη συμβολή των οδών Αθ. Φράγκου και Αρχ. Μελετίου πριν την κατεδάφιση του από την πολεοδόμια Εδεσσας, ως εποικόρροπος. Η διασωτή του θα μπορούσε να εξασφαλισθεί. Τα μνημεία δεν κατεδαφίζονται, αναστηλώνονται.

14. Εδεσσα. Συνοικια Βαρόσι. Αποψη της οδού Μακεδονομάχων στις αρχές του 20ου αιώνα. Η οριστήρη πλευρά του δρόμου σήμερα εμφανίζεται τελείως αλλοιωμένη (αρχείο Γιάννη Βαταντζή).

13. Εδεσσα. Συνοικια Βαρόαι. Το μπατάνι (νεροτρίβειο).

15. Εδεσσα. Συνοικια Βαρόαι. Αποφι της οδου Μακεδονομάχων στις αρχές του 20ου αιώνα. Η δεξιά πλευρά του δρόμου σήμερα εμφανίζεται τελείως αλλοιωμένη. (αρχείο Γιάννη Βατανζή).

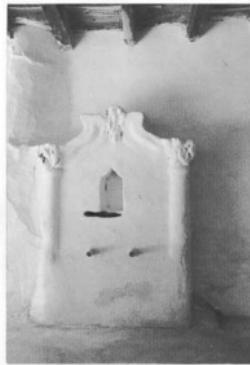
ιδιο κλειστό οικοδομικό τετράγωνο με τα προφούμενα. Πρόκειται για δύο τριόροφα κεραμοσκεπή κτίσματα, τα οποία διαχωρίζονται από την κοινή μικρή αυλή τους. Τα σπίτια αυτά κτισμένα σαν «αδελφομοιρία» των αδελφών Γιαννουάτη,²⁵ παρουσιάζαν την ίδια περίου όργανωση, όπου η κύρια άψη που βλέπει το δρόμο φέρει τα ανοιγμάτα στους σρόφους, οι δύο άλλες οψές συνδέονται με τα υπόλοιπα κτίσματα του οικοδομικού τετραγωνού είναι σχεδόν τυφλές και η τέταρτη άψη που βλέπει την αυλή είναι ανοιχτή με «χαγιάτια» σ' όλα τα επίπεδα. Όταν το ιδιοκτησιακό καθεστώς άλλαξε και έπαψαν να λειτουργούν σαν «αδελφομοιρία» έγιναν αλλαγές, ώστε να ανεξαρτητοποιηθεί το ένα από το άλλο. Έται έκλεισαν τα «χαγιάτια» και η μικρή αυλή περιορίσθηκε στο ένα σπίτι της οδού Αρχ. Μελετίου 41, ενώ το άλλο της Αρχ. Μελετίου 39, απέκτησε νέα είσοδο με τη διάνοιξη πόρτας στην εξωτερική του άψη και στο επίπεδο του ισογείου. Στα πλαίσια της ανεξαρτητοποίησης των δύο σπιτιών κόπτηκαν τα οριζόντια δοκάρια που τα συνέδεαν μεταξύ τους πάνω από την κοινή αυλή, με τη δικαιολογία ότι τα δοκάρια αυτά εμπόδιζαν την ανάπτυξη ενός δένδρου (λωτός) που υπάρχει στην αυλή. Η ενέργεια αυτή είχε σαν αποτέλεσμα την αποσύνδεση των σπιτιών, τη διατάραξη της σπατικής τους ισορροπίας και την απόκλιση από την κατακόρυφη των αντίστοιχων εσωτερικών οψεών. Μία εικόνα της τυπολογίας των σπιτιών με το χαρακτήρα που αναπτύσσεται στην εσωτερική άψη προς την αυλή που βλέπει το δρόμο. έχουμε με το σπίτι της οδού Καπετάν Γαρέφη. Χαρακτηριστική είναι η υπαρξη κρυψώνας στα αδελφομοιρά των αδελφών Γιαννουάτη, παρόμοιος με εκείνη του αρχοντικού Βαλάσα. Η εξωτερική άψη της σπιτιού της οδού Αρχ. Μελετίου 41, διατηρεί όλα τα αυθεντικά της μορφολογικά και δομικά στοιχεία και μας δίνει μια αρχική εικόνα του βαροσιώτικου σπιτιού, όπου η λιθόδομη (πυρολίθιος) στο ισόγειο είναι εμφανής με τις ξυλοδεσίες ανάμεσα, ενώ οι όροφοι είναι επιχρισμένοι. Η κατασκευή του σπιτιού με βάση τις μορφολογικές λεπτομέρειες της άψης (καμπυλή διαμόρφωση του γείσου, της στέγης και της βάσης στηρίζεις του σαχνινιού του 8 ορόφου, νεοκλασικές αναφορές στη διαμόρφωση των ανωφίων των ξύλινων πλαισίων των παραθύρων) τοποθετείται στο 6^ο μισό του 19ου αιώνα. Το αρχοντικό Τσάμη, στην οδό Αρχ. Μελετίου 44, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Βρίσκεται στο φρύδι

16. Έδεσσα. Συνοικία Βάροσ. Το κτίσμα της οδού Αθ. Φράγκου 1.

17 α, β. Έδεσσα. Συνοικία Βάροσ. Γενικές απόψεις της οδού Αρχ. Μελετίου.

18. Έδεσσα. Συνοικία Βάροσ. Βρύση σε ουτό «τουρκομπάρο» στο μέγεθος πέρασμα προς την εσωτερική αυλή του αρχοντικού της οδού Μακεδονομάχων 24.

του βράχου με τρεις ελεύθερες όψεις. Η φύγη προς το δρόμο εμφανίζει ιδιαίτερη πλαστικότητα με την προεξοχή των τριγωνικών σε κατόψη «ανανισών» της, ενώ στην πλευρική όψη προεξέχει ο ημικυλινδρικός δύκος της καμίναδας (μουσαρά). Μια μακέτα του σπιτιού που εκτίθεται στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, στη Θεσσαλονίκη, μας δίνει μιαν εικόνα της τρίτης όψης που σημειώνεται κατεστραμμένη, διακρίνεται ο όγκος του W.C. σε προεξοχή, στον τελευταίο όρφο.²⁴ Είναι από τα λίγα σπίτια που είχαν αρχικά W.C. στο εσωτερικό. Η κατασκευή του τοποθετείται στο 8^ο μισό του 19ου αιώνα.

Το σπίτι της οδού Αθ. Φράγκου 1, αποτελεί τμήμα του παραδοσιακού κλειστού οικοδομικού τετράγυρου που καθορίζεται από τις οδούς Μακεδονομάχων, Αθ. Φράγκου, Αρχ. Μελετίου και περιοχή των μώλων. Κτίσθηκε το 1902. Η τυπολογία της κάτοψή του όρφου εμφανίζεται επηρεασμένη από αστικά πρότυπα της Κεντρικής Ευρώπης, όπου τα δωμάτια διατάσσονται εκατέρωθεν της κεντρικής αλάς. Στο μέγειο βρίσκουμε τη γνωστή οργάνωση του Βαροσιωτικού σπιτιού. Χαρακτηριστικά στοιχεία του σπιτιού αποτελούν ένας ήχημας φωταγώγων για τη φωτισμό της κεντρικής αλάς, ο οποίος προεξέχει της στέγης καθώς και ένας «πλιακός» στη στέγη με πρόσβαση μέσα από μία μικρή ζύλινη σκάλα που δρίσκεται διπλά στο χώρο της κουζίνας. Τελευταία, λόγω φθόρως του έχινου σκελετού του «πλιακού» αποξηλώθηκε και το τμήμα αυτό του σπιτιού καλύφθηκε με μια μικρή μονοκλινή στέγη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το μεταλλικό έχαστο στο καλό δωμάτιο του σπιτιού. «ευωπαϊκού τύπου». Παρόμιο υπήρχε και στα γραφεία του εργο-

στασίου κλωστούφαντουργίας. Ταττη σου πιμέρα έχει κατεδαφιστεί. Το τριόρφο κτίσμα της οδού Μακεδονομάχων 21 φέρει σαφείς νεοκλασικές επιβράσεις στην πρόσοψη. Διατηρείται το βοτασαλώτο διπέδου του ισογείου. Η υπάρχη μικρής νεοκλασικής βρύσης στο χώρο αυτό αυξάνει την εντύπωση της εσωτερικής κλειστότητος αυλής. Εντυπωσιακό είναι το μεγέθος του σπιτιού με την οργάνωση μιας κατοικίας σε κάθε όρφο, όπου γύρω από την κεντρική σάλα διατάσσονται 6 δωμάτια. Η θέση του κτίσματος είναι αποφασιστική για την εντύπωση του όρφου, διότι βρίσκεται στην πλευρά της οδού Μακεδονομάχων, η οποία στο μεγαλύτερο μέρος της έχει καταστραφεί και διασώζει ένα πολύ μικρό αριθμό από τα αρχικά παραδοσιακά κτίσματα. Η αεροφωτογραφία της Έδεσσας του 1923 καθώς και τα τοπογραφικά φύλλα λεπτομερών σε κλ. 1:500 της περιοχής του Βαροσίου, μας δίνουν πληροφορίες για την αρχική πολεοδομική χρήση των κτισμάτων της πλευράς αυτής της οδού Μακεδονομάχων, ενώ δύο πλειόντες φωτογραφίες, από την προώπη αρχείου της Έδεσσασίου Γιάννη Βαταντζή,²⁵ μια εικόνα της αρχιτεκτονικής τους.

Στην ακρί του Βαροσίου, στο υπερυψωμένο πλάτωμα που δημιουργείται στη στροφή του λιθοστρωτού κατηφορικού δρόμου που οδηγεί στο χώρο του Κανναβουργείου βρίσκεται το βιομηχανικό κτήριο της οδού Αρχ. Μελετίου 67. Αρχικά το κτίριο κατασκευάσθηκε ως «μπατάνη» (νεροτρίβειο), όπου κατεργάζονταν τα «σαγιάκια», δηλαδή μάλιστα ψωατά που υφίσσαντι συνάκετο στους αργαλειούς για να γνήσουν την οικογένεια. Ένα σύστημα υδροκίνητης φτερωτής (οδούρας) κινούσε έχινο κύλινδρο με (4) έχινα εξαρτήματα (κοπάνια), τα οποία

χτυπούσαν 4 αντίτοιχα έχινα (μασάδες) και αυτά με τη σειρά τους χτυπούσαν το «σαγιάκι» μέσα σε μια γούρνη νερό. Το «μπατάνιο» γινόταν για να μαζεύεται το «σαγιάκι», ώστε όταν ραφτεί και πλυνθεί μετά, να μη μαζεύεται και για να μαλακώσει το ύφασμα. Στη συνέχεια το «σαγιάκι» γίνεται ρολό. Ξαναχτυπείται λίγο και τέλος κρεμείται έξω από το «μπατάνι» για στέγνωμα.²⁷ Από τον επειστηλιό του το κτίσμα δεν διασωζέται τίποτα, διότι σε κάποια φάση έπαιψε να λειτουργεί ως παραδοσιακό και μετατράπηκε σε καρκελοποιείο. Η αρχιτεκτονική του όμως είχε σχέση με την αρχική του λειτουργία. Πρόκειται για ένα ισόγειο κτίσμα από πουρόπετρα, του οποίου ένα μικρό τμήμα, προς την πλευρά της οποίας έχει όρφο. Ο χώρος του ισογείου είναι εκτεταμένος, ενιαίος και δικαιολογεί τη βιομηχανική του χρήση. Μία σκάλα από πωρόλιθο, οδηγεί στον έχινο όρφο, ο οποίος είναι σχεδόν σε κατάσταση κατόρρευσης. Ο όρφος αποτελείται από ένα δωμάτιο και τον «πλιακό». Το δωμάτιο θα χρησιμεύει για τη διαμονή του «μπαταντζή» κατά τη διάρκεια της πιέρας και ο «πλιακός» για το στέγνωμα του «σαγιάκου». Το ενδιαφέρον αυτό κτίσμα, ως μπορούσε να αποκατασταθεί στην αρχική του μορφή και να αλλάξει χρήση, π.χ. να μετατραπεί σε αναψυκτήριο, δεδομένου ότι έχει καταπληκτική θέα προς τον κάμπτη της Έδεσσας και θα μπορούσε να συνδεθεί με το μικρό πλάτωμα του δράχου που δριάσκεται από την άλλη πλευρά του δρόμου, ώστε να έχει δυνατότητα αναπτυξής και σε εσωτερικό χώρο.

Η περιοχή του Βαροσίου σήμερα είναι υποβαθμισμένη, διότι οι περιοστείροι ιδιοκτήτες, στα πλαίσια του κοινωνικού φαινομένου που χαρακτηρίζει τα αστικά κέντρα της Ελλά-

δας μετά το 1960, εγκαταλείπουν το παλιό τους σπίτι για να μεταφέρθουν στο διαμέρισμα κάποιας παλαιοκοικίας ή εξακολουθούν να μένουν σ' αυτό με την επίδημη της «αντιπαροχής». Η υπαρξη πολύ μικρών οικοπεδών στο Βαρόσι, δυσκολεύει τη λύση της «αντιπαροχής», ενώ παράλληλα η ρυμοτόμηση μεγάλου του μήματος της περιοχής, βοηθούσαν στη διατήρηση του μέχρι σήμερα. Με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού το Βαρόσι χαρακτηρίσθηκε διατηρητέο αρχιτεκτονικό σύνολο (ΦΕΚ 154/Β/7.4.83).

Τελευταία η διατήρηση του Βαροσίου έχει γίνει συνέβιτη των ιδιοκτήτων, οι οποίοι περιμένουν μα συσσιτική επέμβασης της πολιτείας για τη συντήρηση και ανάπτυξη του. Ένα πρώτο θήμα προς την κατεύθυνση αυτή είναι η δημιουργία δύο οικοδομικών τετραγύρων στο χώρο του γηπέδου, το οποίο μεταφέρεται σε άλλη θέση, σύμφωνα με το προτεινόμενο από την Ε.Π.Α. νέο σχέδιο της πόλης της Έδεσσας, με σκοπό τη μεταφορά εκεί του επί των Σ.Δ. των ιδιοκτησιών του Βαροσίου.

Αποράπτη προϋπόθεση οποιασδήποτε επέμβασης στο Βαρόσι είναι μια μελέτη ανάπτυξης σύμφωνα με τα δευτερικά ισχύοντα επιπτωτικά πρότυπα. Ήδη η τεχνική υπηρεσία του Δήμου επομένει τα υπόβαθρα για μια τέτοια μελέτη (τοπογραφικό διάγραμμα, κατώκεις, αναπτύγματα όψεων, τομές...).

Το Βαρόσι, μνημείο στο σύνολο του της αρχιτεκτονικής μας κληρονομίας, προσφέρεται παράλληλα για την αναδάμνωση της Έδεσσας, με την ένταξη της στην πόλη και την επαναχρήση παραδοσιακών κτισμάτων με νέες λειτουργίες (βιβλιοθήκη, αναψυκτήριο, παιδικοί σταβάτοι, τουριστικοί ένωνες κ.α.).

Το Βαρόσι είναι το μοναδικό παραδοσιακό σύνολο που διατηρείται αναλογικό σχέδιον στο σύνολό του, στην πόλη της Έδεσσας και από τα λιγα που έχουν απομείνει στα αστικά κέντρα της Β. Ελλάδας.

Σημειώσεις

1. Ε.Χ. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗΣ. Προβλήματα Εδεσσαϊκής αρχαιολογίας. Έδεσσαϊκά Κυριάκο, τόμ. Β', τευχ. 10. Έδεσσα, Αριθμ. 1976, σ. 16-44.
2. Α.Ε. ΒΑΚΑΛΑΟΠΟΥΛΟΣ. Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833. Θεσσαλονίκη 1969, σ. 42.
3. Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ. Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Ελβιγια Τολεμείη. Θεσσαλονίκη 1973, σ. 235.
4. Όλες οι ονομασίες της πόλης: Έδεσσα, Αιγαί, Βοδενά, οφείλονται στην υπότερη πολλών νερών, όλ. Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ.

Έδεσσα η Μακεδονίκη εν τη ιστορίᾳ. Θεσσαλονίκη 1932, σ. 17, 42 κ.ε. Η Έδεσσα (Βοδενά), την περίοδο της τουρκοκρατίας βρίσκεται σε ακμή. Είναι διουκητική πρωτεύουσα του καζά των Βοδενών και παράλληλα κέντρο βιοτεχνικού και εμπορικού. Διάφοροι περιπτύπτες που περνούν από την Έδεσσα το 19ο αιώνα, περιγράφουν την ομορφιά της με το πράσινο και τα πολλά νερά, ενώ παράλληλα αναφέρουν την πλούσια παραγωγή φρούτων, καθώς και την υπαρξη συντεχνιών και βιοτεχνικών εργαστηρίων πετερεγασίας μεταξύ, δερμάτων και μαλλιών υφασμάτων.

Βλ. Κ.Γ. ΣΤΑΛΙΔΗΣ. Οι συντεχνίες και το επαγγέλματα στην Έδεσσα, την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Έδεσσα 1974, σ. 31, 33, 137-139.

5. Δ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ. Η Κεντρική, όπ. σ. 235-236.

6. Κ.Ι. ΣΙΒΕΝΑΣ. Η Έδεσσα επι τουρκοκρατίας (Λαζαρογάρηκη περιγραφή). Θεσσαλονίκη 1974, σ. 13.

7. Είναι οι μοναδικοί μέρες στηγής ωδαντίνοι που νοούν την Ν. Πέλλας ώλ. Ν.Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ. Οι εκκλησίες του Νομού Πέλλας, έκδοση ΙΜΑΧΑ, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 16-17, 109-115. Ε. ΤΖΙΑΡΙΔΑΣ, Έδεσσα, Νάος Κομητών της Θεοτόκου (παλαιά Μητρόπολης). Α.Δ. 28 (1973), Χρονικό σ. 487-489. Ε. ΤΖΙΑΡΙΔΑΣ. Σχετικά με την συνομιούσα τη παλιάς μητροπόλεως της Έδεσσας, Μακεδονία του 24ος. Θεσσαλονίκη 1984, σ. 257-261.

8. LEAKE M.W. Travels in Northern Greece. London, 1835, vol. III, σ. 273.

9. Ή έρευνα της μεταφράστης του όρου «Βαρόσι» έγινε από το γλωσσολόγο κ. Χρήστο Τζιτζίκη και τον ευαγγελιστή Βερμίου, Βλ. Θεωτικούς επιμελείστες μεταξ., Σ. Κορ. Β. 1971 σ. 121. Βάροσί: κέντρο πόλης, σχιρύμαντο τμήμα της πόλης. Απαντά η λέξη στα αρβανιτσάτικα σαν βάροσί: πόλη από το συγκριτικό ναός πόλη και αυτό από το Varos, ορυκτής προέλευσης. A TURKISH-ENGLISH DICTIONARY by H.C. HONG with the advice of FAHİF İZ, OXFORD 1972, σ. 384. Varos, προσάτειο (suburb), TACHE PAPAHAGI, PICTONARUL DIALECTULUI, ALROMAN BUGURESTI 1974, σ. 1256. VAROŞE, προσάτειο (suburb), εμπορική συνοικία, FJALOR, I GUJHESES SE SOTME SHQIPE, TIRANE, 1980, σ. 2115. VAROSH: 1) μέρος που έχει μεσαίωνης πόλης που δρισκεται έξω από τη τείχη του κάστρου, μέρος της πόλης που είναι χωριστό από τα παζάρι και την πόλη. 2) βοσκότοπος.

10. Κ. ΣΙΒΕΝΑΣ. Η Έδεσσα..., όπ. σ. 13-17. Οι πληροφορίες που μας δίνει για την τοπογραφία της Έδεσσας την περίοδο της Τουρκοκρατίας είναι ιδιαιτέρω χρήσιμες.

11. Η πολεοδομική αυτή οργάνωση συναντάται και στις πόλεις Βέροια και Νάουσα και ειδικότερα στους ιστορικούς πυρήνες που έχουν διασωθεί από την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

12. - Εν τον χρόνων τωντών και της τουατής είναι της παραστητήσεως άνων κηρή προβήτη και ή ίδρυσις των ναϊδριών έντος οικιών πρός ακυλωτότεραν και μάλιστα πλειστοστόιστα λατρεῖα του Υγίουτου... Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ, Έδεσσα..., όπ. σ. 239 και σημ. (1). Κ. ΣΙΒΕΝΑΣ. Η Έδεσσα, όπ. σ. 19-20.

13. Την πληροφορία αυτή την έχω από την Γ. Γιάννη Βαταντζή και τον ευχαριστώ ιδιαίτερα.

14. Ν.Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ. Οι εκκλησίες,

οπ. σ. 17.

15.16.17 Τις πληροφορίες αυτές οφείλω στον κ. Τρύφωνα Σιθένα και τον ευχαριστώ θερμά. Για την οικογένεια του βαρώνου Οικονόμου όλ. Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ, Η Έδεσσα..., όπ. σ. 305-306.

18. Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ, Η Εδεσσα..., όπ. σ. 213 σ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ. Εκπαιδευτική και Κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον Λευταριαίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 81-82.

19. Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ. Έδεσσα. Νάος..., όπ. σ. 488.

20. Χ. ΖΑΡΚΑΔΑ, Εργοσάτια κλωστούφαντοντηρίας στην Έδεσσα. Αρχαιολογία, τεύχ. 18, Φεβρουάριος 1986, σ. 37-47.

21. Ο ίδινος οκελετός (πλέγμα) του ρόφου όταν γεγίζει με πέτρες τη θύβα είναι γνωστός ως ντομάτ μπουλέμη, ενώ άπαντα και από τις δύο πλευρές με ελαφρώς έλινους πτήχες και στη συνέχεια επιρρέπεται, ως μπαγδάτι.

22. ... σε κάθε σπίτι υπάρχουν ένα δύο ρυάκια... Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Η Κεντρική..., όπ. σ. 241.

23. Κ.Γ. ΣΤΑΛΙΔΗΣ. Οι συντεχνίες..., όπ. σ. 97-98.

24. Την πληροφορία αυτή έχω από τη σημερινή ιδιοκτήτρια Μαρία Βαλάδα. Η δοθεία της στην αναγνώριση της λεπτουργίας και οργάνωσης του αρχοντικού ήταν πολύ σημαντική και την ευχαριστώ θερμά.

25. Τα στοιχεία για τα «αδελφομορία» των δειληρίων Γιαννούση σφρέλων στον κ. Τρύφωνα Παπαδόπουλο, ιδιοκτήτη του ενός κτιρίου της οδού Αρχ. Μελέτου 39 και τον ευχαριστώ ιδιαίτερα.

26. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Γ. Βαταντζή για τη διάθεση των φωτογραφιών αυτών.

27. Κ. Γ. ΣΤΑΛΙΔΗΣ. Οι συντεχνίες..., όπ. σ. 111-113.

The Varossi of Edessa

Chr. Zarkada - Pistioli

A brief historic review of the town of Edessa is made in this article. Furthermore the architecture of the wall surrounding the city, which was organized in two successive levels, the plane and the acropolis, is examined.

In 1389 the town of Edessa was conquered by the Turks, who turned its walls into ruins. The town at that time was divided in two quarters from which only three christian: Varos, the most important of all on the SE side of the Byzantine acropolis, Hosnisin and Mahal. Then, a thorough description of the architectural elements of the Varosi houses follows that relates the architecture employed there with the inhabitants' occupation (silk-warm breeding). The article concludes with the significant remark that Varosi is a unique entity, which has been preserved intact in the present urban landscape of Edessa and one of the few relevant examples in Northern Greece.